

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Луканьова Л. О.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-557-0-37>

ВСТУП

На міжнародному рівні вперше права людини були закріплені в Загальній декларації прав людини, серед яких особливе місце займає право на освіту. Це право належить кожній людині, а батьки мають переважне право обирати форму освіти для своїх малолітніх дітей. Прийняття декларації стало важливим кроком на шляху до забезпечення доступу до освіти для всіх. Вона відкрила можливості для кожного навчитися читати, писати, отримувати доступ до інформації та літератури. Хоча ці речі здаються очевидними, знадобилися десятиліття, щоб спільними зусиллями розв'язати питання освітньої інклюзії. Цей процес набув нового імпульсу в 1994 році завдяки Саламанській декларації. Документ закликав освітні установи надавати освітні послуги всім дітям незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних, соціальних, емоційних, мовленнєвих чи інших особливостей розвитку. Таким чином, було зроблено важливий крок у забезпеченні рівного доступу до якісної освіти для кожної дитини.

Зміни бачення, щодо вирішення проблем дітей з порушеннями інтелектуального розвитку у нашій державі розпочалися після ратифікації Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та затвердження Концепції впровадження інклюзивної освіти.

Необхідно відзначити, що на сучасному етапі суспільство (у широкому сенсі цього слова) “прийшло” до визнання та ствердження права осіб з особливостями психофізичного розвитку на повноцінну участь у суспільному житті і намагається усвідомити необхідність створення умов для повноцінної реалізації цього права¹.

¹ Колупасєва А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. Серія: Інклюзивна освіта. 2009. 272с., С. 17

Інклюзивним є таке освітнє середовище, яке базується на забезпеченні фундаментального права кожної особи на отримання якісних освітніх послуг за місцем проживання. Ця система передбачає інтеграцію дітей з особливими освітніми потребами, включаючи тих, у кого наявні порушення психофізичного розвитку, у навчальне середовище загальноосвітніх закладів.

Інклюзивне навчання забезпечує доступ до якісної освіти для таких дітей через застосування педагогічних методів, адаптованих до їхніх індивідуальних потреб і можливостей. У її основі лежить ідеологія, що заперечує будь-яку форму дискримінації дітей, надаючи всім рівні можливості, одночасно створюючи спеціальні умови для тих, хто цього потребує. Раніше набуті поза соціальним середовищем знання й навички не завжди допомагали дітям з особливими освітніми потребами повноцінно адаптуватися до життя в суспільстві, підготуватися до подолання життєвих викликів чи реалізувати себе як рівноправних членів громади. Інклюзивні класи стали середовищем, де такі діти активно залучені до освітнього процесу, набувають навичок незалежного життя, освоюють нові форми спілкування та соціальної комунікації. У цих умовах вони вчать проявляти ініціативу, робити свідомий вибір, розв'язувати проблеми, досягати домовленостей і ухвалювати самостійні рішення.

Філософія інклюзії ґрунтується на переконанні, що кожна людина з інвалідністю має право на умови життя й освіти, наближені до загальноприйнятих норм. Її впровадження передбачає значні зміни в шкільній культурі, політиці та практичній діяльності. Важливий аспект цієї освіти полягає у забезпеченні ефективності навчання дітей із психофізичними особливостями в умовах загальноосвітніх закладів. Акцент робиться на розвитку у даної категорії дітей навичок альтернативної, додаткової, соціальної комунікації.

Діти з порушеннями психофізичного розвитку стають невід'ємною частиною суспільства та інтегруються в звичайні освітні заклади та спільноти, де їх сприймають як рівних і гідних поваги.

Таке ставлення відповідає правам, якими користується кожна людина в суспільстві.

1. Порушення інтелектуального розвитку як психолого-педагогічна проблема

Нинішній стан розвитку теорії та практики корекційної педагогіки характеризується посиленням уваги до поглибленого вивчення особливостей розумового та психічного розвитку дітей з порушеннями інтелектуального розвитку їх комунікативних можливостей, виявленням

особливостей формування когнітивних, психічних функцій, розвитку емоційно-вольовної сфери, соціальної та соціальної взаємодії.

Порушення інтелектуального розвитку є складним і водночас недостатньо дослідженим явищем у контексті дитячого розвитку. Відомо, що однією з головних причин таких порушень є органічне ураження центральної нервової системи дитини у внутрішньоутробний період. При цьому ця особливість не виключає можливості дитини розвиватися, жити в суспільстві та формувати власні перспективи. Вона лише позначає індивідуальний шлях розвитку, який не обмежує всього потенціалу дитини.

Що ж важливо знати про вплив порушення інтелектуального розвитку на розвиток дитини?

Порушення інтелектуального розвитку є наслідком органічного пошкодження центральної нервової системи, яка забезпечує основу для розвитку мислення, пам'яті, уяви, сприйняття світу та інших психічних функцій дитини. Саме від стану психічного розвитку залежать навички спілкування та комунікації, здатність до цілеспрямованих дій, активність та інші якості, які визначають адаптацію дитини до навколишнього середовища. Особливості перебігу психічного розвитку формують специфічну структуру психологічних процесів, зокрема в інтелектуальній, емоційній, поведінковій і мотиваційній сферах.

Характерною рисою дітей з інтелектуальними порушеннями та особливістю їх розвитку є слабкість механізмів контролю і самоконтролю поведінки через дисбаланс між пізнавальними й емоційними процесами. У дітей з такими порушеннями зазвичай спостерігається низький рівень пізнавальної активності, коли їхні потреби та емоції не регулюються свідомо і залишаються спонтанними.

З огляду на сказане, дітям з порушеннями інтелектуального розвитку властиве уповільнене становлення мислення, зокрема недостатня здатність до довільної уваги (сконцентрування на завданні), низька критичність у сприйнятті й аналізі оточення, а також обмеженість уяви. Їхні емоційні стани часто проявляються безпосередньо у поведінці, що позначається на здатності усвідомлювати та регулювати свої потреби. Особливо помітним є звуження спектру пізнавальних інтересів та мотивації до діяльності.

Однак, такі діти здатні опановувати практичні навички (зокрема трудові) за умови цілеспрямованого навчання й виховання. Над формуванням мисленнєвих операцій активно працюють фахівці, спираючись на спеціально розроблені навчальні програми, корекційні заняття та педагогічну підтримку.

Чим раніше до процесу залучаються спеціалісти (корекційні педагоги, психологи), тим помітніший буде результат у розвитку

дитини. Наприклад, особливого значення набуває робота над розвитком продуктивної діяльності (створення дитиною конкретного результату) та творчого потенціалу (самостійна ініціатива й презентація результатів).

Аналіз результатів сучасних наукових досліджень дає змогу дійти висновку, що значне порушення інтелектуального, комунікативного, сенсомоторного, особистісного розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями стає основною причиною їхньої соціальної дезадаптації, дезорієнтації у навколишньому середовищі, залежності від допомоги дорослого.²

Корекційно-розвиткові стратегії демонструють високу ефективність за умови їх комплексного та інтегрованого застосування. Зокрема, доцільно впроваджувати ігрові, інформаційно-комунікаційні, комунікативні, інтерактивні, проєктні та артпедагогічні методики у освітній процес дітей з інтелектуальними порушеннями. Застосування комунікативних технологій створює сприятливе середовище для розвитку мовлення та навичок взаємодії, а також для використання різноманітних засобів допоміжної й альтернативної комунікації в навчальному процесі. Це сприяє формуванню соціально активної й інтегрованої в суспільство особистості учня.

Основними завданнями корекційно-розвивального навчання дітей з інтелектуальними порушеннями є формування та розвиток навчально-пізнавальної діяльності, навичок соціальної взаємодії, норм соціальної поведінки, комунікації, мовлення, сприяння становленню у дітей особистої культури, забезпечення гармонійного та різнобічного розвитку учнів в цілому.²

2. Особливості розвитку комунікативних та мовленнєвих навичок дітей з порушеннями інтелектуального розвитку

Що ж таке комунікація? Це процес обміну інформацією – фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо – між двома або більше людьми. Спілкування може відбуватися за допомогою вербальних і невербальних засобів і має на меті передавання й отримання інформації.

Дослідження свідчать, що людське спілкування впродовж дня розподіляється приблизно так: 9% припадає на письмо, 16% – на читання, 30% – на говоріння, а аж 45% – на слухання. Відбувається воно на двох рівнях – вербальному та невербальному. Наше щоденне

² Корекційно-розвивальні технології навчання дітей з комплексними порушеннями розвитку: навчально-методичний посібник / Чеботарьова О. В., Блеч Г. О., Гладченко І. В., Бобренко І. В., Мякушко О. І., Сухіна І. В., Трикоз С. В.; за наук. ред. О.В. Чеботарьової, О.І. Мякушко. – К.: ІСПП, 2020. 558 с., С. 9,14.

спілкування є постійним процесом передачі й отримання вербальних і невербальних сигналів. Успішне спілкування значно залежить від гармонії між словесними висловлюваннями та невербальними сигналами. Коли між цими двома аспектами виникає дисонанс, наприклад, мова йде врозріз із невербальними проявами, це може спричинити плутанину і знизити ефективність комунікації. Натомість узгодженість між словами та мовою тіла суттєво підвищує якість взаємодії.

Спілкування – процес інтерактивний, тому важливий вплив на його ефективність мають наші відносини з оточуючими.

Навички соціальної комунікації – це складний процес, який люди опановують у дитинстві, підлітковому віці та навіть протягом дорослого життя.

Цей процес охоплює численні аспекти, такі як:

- мова тіла (вирази обличчя, жести, рухи, постава, зоровий контакт, дистанція)
- під час розмови, розуміння власних меж);
- голос (тональність, інтонація, гучність, правильне розставлення наголосів);
- навички ведення розмови (уміння розпочинати бесіду, підтримувати її,
- ставити й відповідати на запитання, змінювати тему, надавати інформацію по суті);
- соціальні норми (ввічливість, манери, дотримання неписаних правил,
- доречність поведінки);
- міжособистісні здібності (навички налагодження дружніх контактів,
- підтримки стосунків, досягнення домовленостей, компромісів, вирішення проблем чи конфліктів, відстоювання своїх прав);
- емоційний інтелект (уміння розпізнавати й ідентифікувати свої та чужі емоції й переживання, здатність контролювати реакції та пристосовуватися до ситуації).

Труднощі які виникають під час соціальної комунікації у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку: – спілкування з іншими людьми не тривале; – дитина не проявляє ініціативи до спілкування взаємодії, розуміння та стосунки з іншими людьми; – не надає відповіді на поставлене питання; – не проявляє цікавості до певних об'єктів та предметів; – надзвичайно низький рівень соціалізації; – дитина пасивна до участі в щоденному сімейному, шкільному, соціальному житті.

Особливу увагу сьогодні привертає питання виявлення та подолання порушень мовленнєвого розвитку в контексті загального дизонтогенезу.

Останнім часом ця проблема набула міждисциплінарного значення, зумовивши збільшення інтересу до неї з боку лікарів, корекційних педагогів і психологів.

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, а також легкий доступ дітей до електронних гаджетів із раннього віку призводить до зниження потреби в живому спілкуванні. Як наслідок, набуття мовних і мовленнєвих навичок перестає сприйматися як ключова необхідність. Віртуальна комунікація у цифровому світі стає новою нормою сучасності.

При цьому кількість дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку різного ступеня суттєво збільшується, демонструючи тенденцію до геометричного зростання.

Аналізуючи природу виникнення та структуру складних мовленнєвих порушень у дітей, можна виділити три основні взаємопов'язані складові: клінічну, педагогічну та психологічну.

Клінічний (анатомічний та фізіологічний) аспект порушення мовлення у дітей з порушенням інтелектуального розвитку:

- пізнє виявлення мовленнєвого порушення;
- наявність стійких дифузних уражень мозкових структур, які відповідають за мовленнєву функцію;
- незворотність цих пошкоджень;
- супутні розлади та стани, що ускладнюють протікання порушення та процес надання допомоги.

У розвитку мовлення дитини беруть участь два ключові аналізатори:

- акустичний аналізатор, який відповідає за гнозис (розпізнавання звуків та їх комбінацій);
- кінестетичний аналізатор, що забезпечує праксис (артикуляцію) мовлення.

Зазвичай, у ранньому дошкільному віці права півкуля мозку відіграє провідну роль в організації мовлення. Однак загалом мовленнєва діяльність об'єднує роботу обох півкуль, незалежно від їх домінування.

Психологічні фактори:

- тривала соціально-психологічна депривація;
- наявність постійних тригерів, що пригнічують адекватність психічних реакцій і поглиблюють прояви порушень.

Педагогічні фактори:

- тривала соціально-педагогічна депривація;
- пізнє звернення за консультаціями та отриманням корекційно-розвиткових послуг;
- відсутність підготовлених фахівців для надання кваліфікованої допомоги.

Розуміння цих факторів дозволяє оцінити проблему всебічно й сформуванню ефективну стратегію корекції мовленнєвих порушень у дітей.

Мовлення є одним із найпотужніших чинників, що стимулюють загальний розвиток дитини та її соціальну комунікацію. Воно відіграє важливу роль у формуванні її особистості, вольових якостей, характеру, поглядів і прагнень, а також відображає соціальне середовище, у якому дитина зростає. Для повноцінного розвитку мовлення необхідно забезпечити певні умови: зрілість різних структур головного мозку, злагоджену роботу голосового апарату, дихальної системи та органів артикуляції, розвиток слухового й мовного сприйняття, моторних навичок і емоційної сфери, а також формування потреби у взаємодії з оточенням.

Діти з порушеннями інтелектуального розвитку досить неоднорідна група, яка різниться між собою не лише рівнем інтелекту, а й здатністю та можливостями організувати спілкування з іншими. Багато дітей цієї групи використовують допоміжні способи комунікації, які часто виступають значно ефективнішим засобом їхнього спілкування з іншими, аніж розмовне мовлення. Оскільки досить часто через певні порушення центральної нервової системи вони не можуть навчитись використовувати розмовне мовлення, але при цьому розуміють мовлення через жести, міміку, контакт очима.

Досить часто діти, у яких спостерігається складне порушення інтелектуального розвитку (помірного та важкого ступеня), намагаються уникати мовленнєвого спілкування. У тих випадках, коли все ж відбувається контакт між дитиною та однолітками чи дорослими, він зазвичай є короткотривалим і неповноцінним. Це часто зумовлено обмеженими можливостями соціального контакту, відхиленнями в поведінці, а також розладами емоційної сфери та низьким рівнем навичок самоконтролю.

Складнощі у висловленні власних почуттів, скутість, ніяковість чи неадекватність міміки й жестів додатково ускладнюють взаємодію дітей із порушеннями інтелектуального розвитку з іншими людьми. Їхнє спілкування з дорослими зазвичай обмежене, позбавлене помітної активності чи ініціативи. У роботі з такою дитиною слід прагнути до спокійного й плавного мовленнєвого супроводу своїх дій, щоб сприяти розвитку комунікативних здібностей. Важливо постійно підтримувати увагу та інтерес до навколишнього середовища й виконуваної діяльності. Дитина повинна не лише вміти говорити, а й навчитись уважно слухати інших. Їй необхідно надавати достатньо часу для того, щоб обдумати питання і дати відповідь. Робота з дитиною має базуватися на її інтересах, оскільки це сприяє досягненню кращих

результатів як у повсякденному житті, так і під час ігрових або навчальних занять. Особливо при роботі з дітьми, які мають порушення інтелектуального розвитку, важливо забезпечити єдність підходів як у навчальному закладі, так і в сім'ї.

Саме в родині складаються перші уявлення про людські цінності, характер взаємостосунків між людьми, формуються моральні якості дитини з порушеннями розвитку. У зв'язку з цим успішність розвитку у неї соціально-комунікативної компетенції напрямую залежить від того, настільки адекватно члени родини реагують на особливості розвитку дитини з ООП.³

Однак, батьки дитини з порушеннями інтелектуального розвитку не в змозі застосувати свій досвід та свої знання про виховання та розвиток дітей по відношенню до дитини з ООП. Використання традиційних методик вирішення навчально-виховних завдань на кожному віковому етапі не підходять для дитини з порушеннями психофізичного розвитку. Закономірно постає завдання формування спеціального освітнього простору, що задовольнятиме особливі освітні потреби дитини.⁴

Діти із порушеннями інтелекту можуть перебувати на різних рівнях комунікативного та мовленнєвого розвитку: від повної його відсутності до значних труднощів, які впливають на засвоєння навчального матеріалу й знижують продуктивність навчання. Через те всі вони потребують індивідуально організованого навчання, спрямованого на розвиток і корекцію існуючих порушень. Це включає роботу над артикуляційною моторикою, розвитком фонематичного слуху, розширенням словникового запасу та вдосконаленням граматичної будови мовлення, або використанням альтернативної системи комунікації.

Без належних та своєчасних корекційно-розвиткових заходів мовленнєве відставання у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку все більше прогресує. Організація корекційної роботи, спрямованої на вдосконалення всіх аспектів мовлення дитини, є одним із ключових завдань спеціальної педагогіки. Тому розвиток мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями виступає однією з основних складових загальної корекційно-розвиткової діяльності щодо цієї категорії дітей. Такий розвиток забезпечується застосуванням спеціальних методик навчання, що включають реалізацію відповідного змісту освітнього компонента, чітку організацію форм роботи та

³ Кузава І. Б., Луканьова Л.О. Науково-практичні засади організації дошкільної інклюзивної освіти. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти*. 2023. № 2 (5). С. 84–89.

⁴ Малинович Л. Психологічні особливості взаємодії у сім'ях, де виховується дитина з порушеннями в розвитку. Збірник тез науково-практичної конференції з міжнародною участю «Психологія національної безпеки». 2017. С.174-176.

впровадження ефективних методів та прийомів. Усе це сприяє покращенню їхньої когнітивної активності, мислення та мовленнєвих навичок.

Систему корекційно-розвивального навчання в аспекті розвитку вербального мовлення можна поділити на такі основні напрями та етапи:

– **пропедевтичний етап** передбачає реалізацію наступних напрямів роботи:

– формування невербального контакту з дорослими через емоційні ситуації

та спеціальні вправи;

– стимулювання голосових реакцій і активізація мовлення;

– розвиток зорового сприйняття;

– удосконалення слухового сприймання;

– розвиток дрібної моторики.

– **основний етап роботи:**

– формування лексико-граматичної складової мовлення та розвиток зв'язного мовлення;

– робота над фонетико-фонематичною стороною мовлення, що включає постановку, автоматизацію та диференціацію звуків;

– розвиток фонематичних уявлень, фонематичного слуху, слухового контролю та слухової уваги;

– формування навичок елементарного звукового аналізу.

Існує безліч методик, які використовують корекційні педагоги у роботі з «особливими дітьми» з метою розвитку їх комунікативно-мовленнєвої компетентності, але акцентуємо увагу на завданнях, які можуть виконувати з дитиною батьки.

Створення розвиваючого середовища вдома сприятиме активному розвитку мовлення у вашої дитини.

Ось кілька порад, як забезпечити цей процес:

1. Вивчайте одне нове слово на день. З огляду на мовленнєвий рівень вашої дитини, роз'яснюйте їй значення нового слова, демонструйте його на малюнках та пояснюйте в яких ситуаціях воно застосовується.

2. Супроводжуйте свої дії коментарями:

– називайте предмети, їх ознаки, дії, деталі та способи використання;

– регулярно повторюйте нові слова в різних контекстах.

3. Використовуйте узагальнюючі слова у розмовах.

4. Застосовуйте запитання: «Як ти гадаєш?». Розмірковуюте разом з дитиною над її відповідями.

5. Порівнюйте предмети під час звичних справ. Це розвиватиме мислення й розширюватиме словниковий запас.

6. Спільні читання цікавих книжок. Список літератури створіть разом із дитиною. Книги – це чудовий інструмент для навчання. У книгах є

сюжети, а факти подаються у ненав'язливій формі, або окремими інформаційними блоками.

7. Створіть разом дидактичну гру, або власну книжку на задану тему. Це допомагає формувати зв'язне мовлення дитини. Особливу увагу приділіть роботі над правильною вимовою, чіткістю та виразністю мовлення, наповненням словника, правильним і точним використанням слів, формуванням словосполучень, зв'язних висловлювань, а також грамотним письмом.

Пам'ятайте, що головними співрозмовниками у родині завжди залишаються дорослі члени родини.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу медико-психолого-педагогічних характеристик дітей із порушеннями інтелектуального розвитку можна дійти висновку, що вони зустрічаються з труднощами у встановленні повноцінних комунікативних взаємин як через мовленнєве спілкування, так і у процесі організації спільної діяльності. У цьому контексті діагностування та врахування особливостей мовленнєвого та комунікативного розвитку є важливим завданням для забезпечення ефективної корекційно-логопедичної підтримки дітей дошкільного та шкільного віку із порушеннями інтелектуального розвитку. Необхідно створити умови, які сприятимуть успішному мовленнєвому розвитку в рамках корекційно-виховного процесу. Основними напрямками корекційно-виховної роботи є:

1) своєчасне надання корекційної допомоги, спрямованої на подолання мовленнєвих порушень у сензитивний період розвитку дитини та оптимізації комунікативної функції;

2) діагностика, профілактика та усунення вторинних порушень психофізичного розвитку, що ускладнюють корекцію та компенсацію інтелектуальних та мовленнєвих розладів;

3) розвиток мовних засобів і комунікативних навичок дітей.

Найперспективнішим підходом до формування мовлення є психолінгвістичний підхід, який ґрунтується на психолінгвістичній моделі мовлення. Він враховує мовленнєву активність дитини, мотиваційно-потребнісний аспект її мовленнєвої діяльності та характер мовленнєвого матеріалу.

Корекційна практика свідчить, що ключем до ефективного подолання порушень у розвитку комунікативно-мовленнєвої системи є вчасне виявлення порушень розвитку, їх правильна класифікація та чітко організована система корекційно-розвиткової роботи. Чим раніше розпочинається корекційна діяльність із дитиною, тим вища ймовірність

досягнення глибоких позитивних змін, які матимуть тривалий і незворотний ефект.

АНОТАЦІЯ

Освіта осіб з порушеннями психофізичного розвитку визначається їх особливими освітніми потребами, здійснюється у спеціально організованому здоров'язбережувальному середовищі і спрямована на формування доступної життєвої компетентності з метою соціальної адаптації та інтеграції. Сьогодні в Україні особлива увага приділяється якості освіти даної категорії дітей. Одним з основних показників якості освіти є максимальна самореалізація кожної дитини в різних сферах життєдіяльності з урахуванням її індивідуальних психічних і фізичних особливостей.

Поданий у публікації матеріал окреслює та дає обґрунтування актуальних інноваційних та практико-орієнтованих аспектів розвитку навичок соціальної комунікації (вербальної та невербальної), а також застосування альтернативної та додаткової комунікації у корекційно-розвиткової роботі з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку.

Представлені матеріали базуються на компетентнісному та особистісноорієнтованому підходах до освіти та виховання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, враховуючи провідні види діяльності за напрямками розвитку пізнавальної, комунікативно-мовленнєвої, особистісної сфер дитей з порушенням інтелекту. У статті описано ефективні методики щодо реалізації освітніх напрямів навчання; представлено орієнтовні зразки та варіанти дидактичних розробок, що забезпечать корекційно-розвиткову спрямованість всього навчально-виховного процесу в закладі освіти

Література

1. Колупасєва А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. Серія: Інклюзивна освіта. 2009. 272с.

2. Корекційно-розвивальні технології навчання дітей з комплексними порушеннями розвитку: навчально-методичний посібник / Чеботарьова О. В., Блеч Г. О., Гладченко І. В., Бобренко І. В., Мякушко О. І., Сухіна І. В., Трикоз С. В.; за наук. ред. О.В. Чеботарьової, О.І. Мякушко. – К.: ІСПП, 2020. 558 с.

3. Кузава І. Б., Луканьова Л.О. Науково-практичні засади організації дошкільної інклюзивної освіти. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти*. 2023. № 2 (5). С. 84–89. DOI <https://doi.org/10.54891/2786-7013-2023-2-19>

4. Малинович Л. Психологічні особливості взаємодії у сім'ях, де виховується дитина з порушеннями в розвитку. Збірник тез науково-

практичної конференції з міжнародною участю «Психологія національної безпеки». 2017. С.174-176.

5. Психолого-педагогічна діагностика розвитку дітей раннього дошкільного віку: навчально-методичний посібник / за наук. ред. Л. А. Федорович. Кременчук, 2008. 217 с.

6. Прохоренко Л. І., Бабяк О. О., Баташева Н. І., Душка А. М. Навчання дітей з порушеннями когнітивного розвитку в умовах компетентнісного підходу: навчально-методичний посібник, за ред. Засенко В. В., Прохоренко Л. І., 2020, 435 с.

7. Якимчук Г. В. Робота логопеда з батьками дитини з тяжкими порушеннями мовлення. Логопедія. 2018. № 13. С. 87–9

8. Guralnick M. J. A framework for change in early childhood inclusion. In M. J. Guralnick (Ed.), Early Childhood inclusion: Focus on change. Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co. 2001. P. 3–35.

9. Mc William R. A. Assessing the resource needs of the families in the context of early intervention. In M. J. Guralnick (Ed.), The Developmental Systems Approach to Early Intervention. Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co. 2005. P. 215–234.

Information about the author:

Lukanova Liudmyla Oleksiivna,

Senior Teacher of the Department of Special and Inclusive Education

Lesya Ukrainka Volyn National University

13, Volya ave., Lutsk, 43025, Ukraine